

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

Т. М. ФЕДОРЕНКО

ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

Методичні вказівки

Рекомендовано Методичною радою НУК

Миколаїв 2006

УДК 34(09) (076)

Федоренко Т.М. Історія вчень про державу і право: Методичні вказівки. – Миколаїв: НУК, 2006. – 48 с.

Кафедра теорії та історії держави і права

Методичні вказівки містять тематичний план, рекомендації щодо підготовки до семінарських занять, питання для самоконтролю, теми рефератів, контрольні завдання для перевірки знань студентів, список рекомендованої літератури.

Призначено для студентів-правознавців, які вивчають курс "Історія вчень про державу і право", а також для всіх, хто намагається самостійно аналізувати проблеми держави та права.

Рецензент канд. юр. наук, доц. С.Г. Ковальова

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Розбудова незалежності держави України, перехід до демократичних форм організації суспільного життя вимагає вирішення низки проблем, серед яких – створення юридичного підґрунтя громадянського суспільства та правової держави з урахуванням досвіду і вимог, сформованих свого часу розвинутими демократіями світової спільноти. Правові відносини стали результатом тривалого процесу становлення та розвитку державних інститутів і науки про право і державу. При з'ясуванні сутності держави та права завжди необхідно ретельно аналізувати теорії, в яких розглядаються ці суспільні феномени, умови, за яких виникало те чи інше вчення, як воно було реалізоване у відповідних правових системах, якою мірою воно може бути використане в розбудові національної системи права та формуванні засад правової держави в Україні.

Історія вчень про державу і право – юридична дисципліна теоретико-історичного блоку, яка викладається у вищих юридичних навчальних закладах. Вона як наука розглядає теорії, концепції, доктрини, в яких систематизуються проблеми виникнення, становлення та розвитку держави і права. Її висновки допомагають у з'ясуванні сутності держави і права як соціальних інститутів і вивченні природи та змісту понять "держава", "право", "закон".

Дослідження та вивчення державотворчих і правових теорій людства має стати підґрунтям наукової теорії держави і права та законодавства демократичної держави.

Історія політичних і правових вчень – це дисципліна історико-теоретичного циклу. Найбільше вона пов'язана з політологією й теорією держави та права, оскільки її предметом є історія (боротьба та розвиток) виражених у теоретичній формі знань людства про державу, право, політику.

Вивчення історії політико-правових вчень, закономірностей їхнього

розвитку та протистояння є актуальним вже з тієї причини, що ряд проблем, які відносяться до держави, політики та права, неодноразово обговорювалися, були предметом найгостріших дискусій у попередні епохи. В результаті цих дискусій сформувалися системи аргументів на користь того або іншого способу вирішення цих проблем (проблеми прав людини, співвідношення особистості та держави, держави та права, демократії й технократії, миру та війни, теорії права та ін.).

Політико-правові вчення викладені в працях філософів, державних діячів, правознавців, публіцистів. Кожна політико-правова доктрина на тому чи іншому рівні абстрактності відображає сучасну їй державу, право, політичне життя. Зв'язок між теорією та суспільно-політичними інтересами надає популярності самій доктрині, робить її соціально значущою і тим самим виводить за межі суто особистих пізнавальних інтересів. Тому в історії політичних і правових вчень досліджуються лише ті теоретичні погляди, які відображають самосвідомість якої-небудь значної соціальної групи.

Економічне та політичне домінування пануючої соціальної групи, її вирішальний вплив на психологію й ідеологію суспільства, можливість пропагувати свої ідеї та придушувати пропаганду ідей конфронтуючих соціальних груп обумовлюють перевагу в повсякденній свідомості ідей, що збігаються з офіційною, державною політико-правовою ідеологією.

Закономірністю розвитку політико-правової ідеології на теоретичному рівні виступає те, що вчення про державу, право, політику віддзеркалювали політико-правову дійсність. Філософія, за словами Гегеля, – це епоха, "схоплена в думці", політико-правова доктрина – це, виражена в системі понять і категорій, державно-правова реальність епохи.

Кожна історична епоха формувала відповідний механізм політико-правових інституцій, мала систему понять і способів їх теоретичного обґрунтування. Саме тому в центрі уваги теоретиків держави й права різних історичних епох знаходилися різні політико-правові проблеми, пов'язані з особливостями утворення та функціонування державних органів і принципів права відповідного історичного типу та виду. Так, у рабовласницьких державах Давньої Греції головна увага приділялася устрою держави, проблемам громадянства, державно-правовим способам зміцнення панування вільних над рабами, що обумовило підвищену увагу до теоретичного визначення й класифікації форм держави, пошук причин переходу однієї форми правління в іншу, прагнення до визначення найкращої, ідеальної форми правління.

В середньовіччя основним предметом теоретико-політичних дис-

кусій виступало питання про співвідношення держави й церкви. Центром уваги буржуазних ідеологів XVII–XVIII ст. стала проблема вже не стільки форми правління, скільки форми політичного режиму, законності, гарантій рівності перед законом, волі й прав особистості. XIX–XX ст. висунули на перший план питання про соціальні гарантії прав і свобод людини, а з кінця XIX ст. проблема форм правління та політичного режиму держави була істотно доповнена дослідженнями зв'язків держави з політичними партіями й іншими політичними організаціями.

Будь-яка ідеологія здобувала науковий характер лише при збігу цілей та інтересів того чи іншого класу з найбільш загальним напрямком історичного розвитку та при конструюванні самої ідеології на основі наукової методології. Політико-правова ідеологія відображала державу й право через інтереси класів або вирішальне чергове завдання історії.

Закономірності розвитку політико-правової ідеології виявляються в тому, що кожне з політико-правових вчень формується й розвивається в складній системі ідеологічних впливів, з яких найбільш важливими є пануючі форми суспільної свідомості, політико-правовий світогляд конфронтуючого класу або соціальної групи та ідейний матеріал, який був створений попереднім розвитком.

Політико-правова доктрина завжди відповідає історичній ситуації, ступеню розвитку культури та суспільної психології. Спосіб обґрунтування політико-правових доктрин пов'язаний з пануючим світоглядом епохи або зі світоглядом, що здобуває все більший авторитет і визнання, виражений у поняттях і категоріях, аргументах і доводах, співзвучних або співпадаючих з масовою суспільною свідомістю.

В історії політичних і правових вчень **існує спадкоємність** – кожна з наступних доктрин, як правило, враховує уявлення та поняття, що містилися в попередніх доктринах. Категоріальний апарат політико-правових вчень різних епох відображав сучасні їм державу та право. Політико-правові доктрини оперують поняттями й категоріями, що склалися в результаті не тільки відображення й опису сучасних їм явищ державно-правової реальності, але й теоретичного осмислення проблем політики, держави та права.

Таким чином, спадкоємність означає, що уявлення попередніх часів відтворюються в наступних ідеологічних системах. При цьому ідеологічний вплив сам по собі не здатен породити наступну ідеологію або рух: усяка нова теорія, виходячи з накопиченого ідейного матеріалу, базується на соціальних умовах того чи іншого суспільства.

Важливою закономірністю розвитку політико-правових вчень

є взаємодія доктрин, кожна з яких прагне представити свій світогляд й ідеологію, як такі, що відповідають справедливості, прогресу, загальному добру. Основне завдання кожної з ідеологій – боротьба за вплив на суспільну свідомість. Ця боротьба – важливий стимул розвитку самих доктрин: кожна з них доповнюється доводами, аргументами та контраргументами, орієнтованими на ідейний арсенал опонента.

За час багатовікової історії боротьби за державну владу виникло дуже багато політико-правових доктрин. Суспільні групи, що вступали в боротьбу за владу, мали своїх ідеологів, які у формі теорії формували відношення свого класу до держави та права. Створені ними концепції, як і форми їхнього викладу (теоретичний трактат, філософський твір, політичний памфлет, проект конституції і т. п.), настільки ж різноманітні, як різноманітні взагалі результати індивідуальної творчості. Разом з тим, всім цим концепціям властиве щось спільне: вони виражають відношення певних класів і соціальних груп до держави та права (програмна частина вчення), будуються на притаманній даній епосі ідейно-теоретичній основі (методологічний стрижень вчення), містять рішення основних проблем теорії держави та права (теоретичний зміст вчення).

Тому, в системі тої чи іншої політико-правової доктрини можна виділити три основних компоненти:

логіко-теоретична, філософська або інша (наприклад, релігійна) основа;

основа, виражена у формі понять та категорій апарату. Вона розкриває зміст питань про походження держави та права, закономірності їхнього розвитку, про форму, соціальне призначення й устрій держави, основні принципи права, його співвідношення з державою, особистістю, суспільством та ін.;

програмні положення – оцінки існуючої держави та права, політичні цілі й завдання.

Логіко-теоретична основа політико-правової доктрини пов'язана з іншими формами суспільної свідомості, зі світоглядом епохи. Політичні вчення ранньокласового й рабовласницького суспільства опиралися переважно на релігійні (у державах Стародавнього Сходу) та філософські (Стародавня Греція й Стародавній Рим) обґрунтування. Світогляд середньовіччя базувався на християнській релігійній доктрині, був теологічним.

Змістом політико-правової доктрини є її понятійно-категоріальний апарат, теоретичне вирішення загальних проблем держави та права, завершена система поглядів, заснована на категоріях, що мають опорний,

ключовий характер саме в даній доктрині. Згодом склалося традиційне коло питань, вирішення яких створило зміст політичного й правового вчення. До них відносяться питання про походження держави та права, про їх зв'язок із суспільством, особистістю, з відносинами власності; проблеми форм держави, завдань і методів політичної діяльності, зв'язку держави й права та ін.

Програмні положення – оцінка держави та права, мети й завдань політичної діяльності та боротьби, що властиві кожній політико-правовій доктрині. У програмних положеннях найбільш чітко та ясно виражено соціальний характер доктрини в цілому: через них політико-правове вчення пов'язується з практикою політичної й ідеологічної боротьби. Програмна частина вчення безпосередньо виражає інтереси й ідеали певних класів або соціальних груп, їхнє відношення до держави та права. Із трьох компонентів політико-правової доктрини саме програма є системоутворюючим елементом, що надає політико-правовій доктрині монолітність, оскільки оформлення політичних і правових поглядів, суджень і оцінок у цілісну систему відбувається на соціальній основі.

Політико-правові доктрини мають певні соціальні функції, до яких відносяться ідеологічне самовизначення (самосвідомість) якої-небудь соціальної групи з проблем права, держави, політики, а також вплив на масову політичну та правову свідомість, на політику держави та розвиток права.

Одним зі способів визначення соціальної сутності та реального змісту політико-правової доктрини є встановлення зв'язку її програмних положень із об'єктивними тенденціями історичного процесу, проекція програмної частини доктрини на реальний історичний процес.

Для визначення того, чиї інтереси виражені в даному вченні, необхідно досліджувати історичні умови створення цієї концепції, насамперед соціальну структуру суспільства, ступінь і тенденції його розвитку та суспільні протиріччя. Найбільше з конкретною історичною обстановкою пов'язана програмна частина політико-правового вчення.

Політико-правові доктрини відображали інтереси окремих соціальних груп, а також і загальнолюдські цінності. Серед них, безумовно, ідеї справедливості, загального благополуччя, свободи й інші елементарні норми моральності. У низці політико-правових доктрин знаходили вияв інтереси певних меншостей. Саме тому відбувалося деформування та девальвація даних ідей. Вони слугували виправданню та зміцненню соціальної та політичної жорстокості й несправедливості. Можливість такої деформації пов'язана з абстрактністю, понять і норм, які могли бути на-

повнені довільним змістом. Для визначення того, чи справді в політико-правовій доктрині мова йде про загальнолюдські цінності, чи в ній лише формально використовується відповідна термінологія, завжди необхідна конкретизація цих понять і норм.

Втілення загальнолюдських цінностей у вченнях про державу найбільше пов'язано з проблемою подолання політичного відчуження, під яким розуміється перетворення держави у незалежний від суспільства інститут, далекий йому й пануючий над ним.

Історія політичних і правових вчень іноді характеризується як процес накопичення та розвитку знань про політику, державу й право.

Якщо розглядати історію політичних і правових вчень лише як кумулятивний процес, то не можна зрозуміти, яке місце в такій історії належить ілюзорним, ненауковим, утопічним доктринам і теоріям, що впливали на мільйони людей. Прикладом може бути теорія суспільного договору, що домінувала в XVII–XVIII ст. Вона не вважається науковою, але заслуговує ретельного вивчення у зв'язку з тією роллю, яку відіграла під час буржуазних революцій Нового часу.

Відповідно до епох історичного розвитку курс історії політико-правових вчень можна досить умовно розподілити на наступні етапи.

Стародавній світ – час, коли панувала релігійно-міфологічна форма ідеології, а політична думка не носила чітко вираженого характеру. Пам'ятки Єгипту, Вавилону, Індії та Китаю, стародавнього Риму. Політична думка Греції швидко пройшла шлях від міфу до теорії. У розвиток політичної думки винятковий внесок був зроблений Стародавньої Грецією.

Середньовіччя – епоха розвитку ідеології (ідейних систем) в Європі на основі християнства, а також виникнення ісламу в VII ст. та формування ісламської політико-правової доктрини.

Епоха Відродження та Реформації XIV–XVI ст. – осмислення політичних явищ і процесів перестає бути монополією церкви.

Епоха буржуазних революцій XVII–XVIII ст. – епоха західно-європейського Просвітництва та буржуазних революцій в Західній Європі та США.

Епоха вільної конкуренції XIX ст. – характеризується розширенням понять свободи, рівноправності, з'являються поняття лібералізму, наукового соціалізму та ін.

Епоха монополістичного капіталу, імперіалізму, соціалістичних революцій, кризи "реального соціалізму", кін. XIX – поч. XXI ст. – зміна статусу власності, розширення економічних функцій політичної влади, еволюція політичних ідей.

1. АНОТАЦІЯ ДИСЦИПЛІНИ

Дисципліна "Історія вчень про державу і право" належить до теоретико-історичних дисциплін, які мають світоглядний характер. Цей курс пов'язаний з дисциплінами історичного циклу: "Історією держави і права зарубіжних країн", "Історією держави і права України", а також з "Історією держави і права" та "Конституційним правом України".

З даних навчальних дисциплін використовуються наступні теми.

Історія держави і права зарубіжних країн:

Держава і право країн Давнього Сходу та античності;

Становлення та розвиток держави і права у середньовіччя;

Право нового часу;

Державно-правова система Новітнього часу;

Розвиток державної та правової системи США в XX ст.

Історія держави і права України:

Державний механізм та джерела права Гетьманської України (друга половина XVII–XVIII ст.);

Кодифікація права України (XVIII – перша половина XIX ст.);

Національно-державне будівництво в Україні (1917–1920);

Проголошення незалежної держави України.

Конституційне право України:

Історія Конституції України;

Основи вчення про конституцію;

Основи конституційного ладу України;

Права та свободи людини і громадянина в Україні.

Теорія держави і права:

Причини виникнення держави;

Поняття держави. Держава в політичній системі суспільства;

Механізм державної влади;

Теорія правової держави. Теорія поліцейської держави;

Поняття права та його ознаки;

Типологія правових систем.

Дана дисципліна має два аспекти – історичний і теоретичний, оскільки досліджує особливий предмет й історію виникнення та розвитку теоретичних знань людства про державу, право, політику та законодавство. Предметом дослідження "Історії вчень про державу і право" є ті знання про державу і право, що теоретично обґрунтовані та концептуально викладені. Сутність історичного аспекту "Історії вчень про державу і право" є соціально й політично конкретизовані погляди на суспіль-

ство, державу та право, які співвідносилися з позиціями соціальних прошарків суспільства, чий інтереси вони виражали.

Розподіл навчального часу

Розподіл навчальних годин на четвертий семестр за видами навчальних занять відповідно до навчального плану здійснено таким чином:

Всього	81
Лекції	18
Семінарські заняття	16
Самостійна робота	47
Форма атестації	іспит

Мета та завдання дисципліни

Мета вивчення дисципліни – набуття студентами знань щодо етапів історичного процесу нагромадження знань у сфері держави та права (загальнотеоретичних, державно-правових, цивільно-правових, кримінально-правових і інших) у вигляді вчень, теорій, шкіл, ідей в різні періоди (рабовласницький, феодальний, буржуазний, соціалістичний, посткапіталістичний, постсоціалістичний) з визначенням своєрідності систем юридичного знання певних народів і держав, вітчизняної думки про державу та право.

Після вивчення дисципліни студент повинен *мати уявлення* про тенденції розвитку державно-правових концепцій, а також *знати*:

історичний процес формування, розвитку, зміни, а також наступництво знань про державу та право;

особливості політико-правових теорій, вчень в класичній спадщині різних країн;

специфіку становлення вітчизняної думки в галузі держави та права, форм пізнання й обґрунтування політико-правових ідеалів у контексті загальносвітових досягнень.

Студент повинен *уміти*:

самостійно аналізувати державно-правові ідеї минулого, давати їм науково-об'єктивну інтерпретацію й оцінку, виходячи з пріоритету загальнолюдських цінностей;

вільно володіти поняттями та категоріями, які ввійшли в теоретико-методологічний арсенал загальнолюдської політичної та правової культури;

творчо застосовувати знання про державно-правові ідеї минулих років при поясненні сучасних вітчизняних і зарубіжних державно-правових теорій.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Но- мер з/п	Найменування тем	Розподіл навчального часу			
		Всього	Лекції	Семінари	Само- стійна робота
1	Предмет і методика історії вчень про державу та право. Виникнення та розвиток поглядів на державу і право у країнах Стародавнього Світу	8	2	2	4
2	Особливості розвитку вчень про державу та право середньовічного суспільства	8	2	2	4
3	Політичні та правові вчення в Західній Європі в XV–XVII ст.	10	2	2	6
4	Вчення про державу та право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст. та у період боротьби за незалежність США	10	2	2	6
5	Вчення про державу та право в Західній Європі кін. XVIII – поч. XIX ст.	10	2	2	6
6	Основні етапи розвитку політичних і правових вчень у Росії (XVII – поч. XX ст.)	6	2	1	4
7	Становлення та розвиток вчень про державу і право в Україні	10	2	1	6
8	Державно-правові вчення соціалістичного та комуністичного спрямування	9	2	2	5
9	Державно-правові вчення Західної Європи другої половини XIX–XX ст.	10	2	2	6
Всього		81	18	16	47

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Предмет і метод історії вчень про державу та право. Виникнення й розвиток поглядів на державу та право у країнах Стародавнього світу

Предмет історії вчень про державу та право. Категорії "вчення", "теорія", "доктрина", "концепція". Історичний та юридичний аспекти дисципліни. Місце історії вчень про державу та право в системі юридичних наук. Методологія історії вчень про державу та право: принцип діалектики, історизму, об'єктивності, соціальний підхід, нормативний, хронологічний метод та метод юридичного порівняння. Методологічні проблеми дисципліни.

Загальні закономірності становлення політико-правової думки у давні часи.

Походження й особливості східної політико-правової думки. Релігійно-міфологічні та політико-моральні аспекти уявлень про природу держави, законів, відносин панування та поведінку людей.

Державно-правові погляди у Стародавній Індії: політико-правова думка та брахманізм. "Рігведа", "Самаведа", "Атхарведа", "Упанішади", "Махабхарата", "Рамаяна" й "Артхашатра" та "Закони Ману". Юридичне закріплення розподілу суспільства на варни. Буддизм і проповідь гуманізму, непротивлення злу злом, духовна та соціальна рівність. Буддійське вчення про дхарму. Уявлення про природний характер законів.

Державно-правові погляди у Стародавньому Китаї. Даосизм як одне з впливових течій давньої китайської філософської та суспільно-політичної думки. "Книга про дао і де" Лао-цзи. Вчення Конфуція. "Лунь юй", "Го юй". Мо-цзи та принцип природної рівності всіх людей, договірна теорія походження держави. Китайські легісти. "Книга правителя області Шан" Шан Яна. Школа "фадзя". Хань Фей.

Політико-правові вчення Давньої Греції. Основні періоди в історії становлення та розвитку давньогрецької політико-правової думки. Міфологічні та релігійні уявлення, формування раціональних поглядів. Поєми Гомера "Іліада" й "Одіссея". "Труди і дні", "Теогонія" Гесіода. Творчість "семи мудреців". Солон – видатний афінський реформатор, державний діяч, законодавець. Піфагор та Геракліт та їх обґрунтування аристократичної форми держави. Класичний період давньогрецької політико-правової думки. Вчення Демокріта. Протагор, Гіппій, Антифонт, Лікофрон та вчення софістів. Природне право та закон поліса. Сократ –

принциповий прибічник законності. Вчення про державу та право Платона. Діалоги "Держава" та "Закони". Арістотель та його наука про політику та закон. "Політика", "Етика", "Афінська політія". Політія як досконала форма держави. Політико-правова думка епохи еллінізму. Вчення Епікура. "Про природу". Етика – основна частина вчення Епікура. Атараксія. Стоїки. Полібій, "Історія в сорока книжках". Шість основних форм держави за Полібієм.

Державно-правові погляди у Стародавньому Римі. Загальна характеристика політико-правової думки. Вчення про державу та право Марка Тулія Ціцерона ("Про державу", "Про закони"). Політико-правові погляди римських стоїків. Сенека. Епіктет. Марк Аврелій Антоній. "До самого себе". Вчення римських юристів II–III ст. Ульпіана, Гая, Модестіна, Павла та ін. Цивільне право (*jus civile*), "право народів" (*jus gentium*), "природне право" (*jus naturale*). Політичні та правові ідеї раннього християнства. Зародження теократичних доктрин.

Тема 2. Особливості розвитку вчень про державу та право середньовічного суспільства

Державно-правові концепції Західної Європи. Основні риси політико-правової думки середньовічного суспільства. Перша християнська системна концепція держави та права єпископа Аврелія Августина, "Про град Божий". Вчення Фоми Аквіната про державу та право, "Про правління владик", "Сума теології". Уявлення Фоми Аквінського про державу – перша спроба поєднати християнський світогляд та вчення Арістотеля. Середньовічні ересі. Джон Уїкліф та Ян Гус – видатні представники бюргерської ересі. Італійська державно-правова думка епохи середньовіччя. Політико-правове вчення Марсилія Падуанського.

Формування та розвиток мусульманської правової думки. Проблеми держави та політики. Аль-Фрабі, Ібн Сіна, Ібн Рушд як представники середньовічної філософії та їх підхід до політичної проблематики. Халіфат як головна категорія мусульмансько-правової політичної теорії. Видатний мусульманський державознавець аль-Маварді. Політичне вчення Ібн Хальдуна.

Державна та правова думка Київської Русі. Політико-правові ідеї в "Слові про Закон і Благодать" митрополита Іларіона: ідея рівності всіх народів, уявлення про верховну владу. Погляди Кирила Туровського на співвідношення світської та церковної влади. Політична програма Володимира Мономаха. Політико-правові погляди Даниїла Заточника.

Тема 3. Політичні та правові вчення в Західній Європі у XV–XVII ст.

Державно-правові концепції XV–XVII ст. Загальна оцінка соціально-історичного значення політичних і правових ідей Відродження та Реформації. Нова наука про політику. Ніколо Макіавеллі. Обґрунтування абсолютизму. Політичні та правові ідеї Реформації. Мартін Лютер. Томас Мюнцер. Жан Кальвін. Жан Боден та його вчення про державу. Політико-правові ідеї європейського соціалізму.

Держава та право у вченнях раннього Просвітництва. Політичні та правові вчення Нідерландів XVII ст. Вчення Гуго де Гроота Гроція про державу та право. Політичне та правове вчення Баруха Спінози. Політичні та правові вчення Англії XVII ст. – вчення Джона Локка та Томаса Гоббса.

Тема 4. Вчення про державу та право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст. і періоду боротьби за незалежність США

Суспільний та моральний ідеал Просвітництва. Політичні та правові погляди Вольтера. Політико-правове вчення Шарля-Луї Монтеск'є. Політико-правове вчення Жан-Жака Руссо. Політико-правове вчення яacobinців. Політико-правова ідеологія французького соціалізму.

Вчення про державу та право італійського Просвітництва. Чезаре Беккарія "Про злочини та покарання". Джамбаттіста Віко "Про незмінність правознавства", "Основи нової науки про загальну природу націй, завдяки яким виявляються також нові основи природного права народів".

Природно-правові вчення Німеччини.

Політико-правові вчення в США періоду боротьби за незалежність. Становлення американської політико-правової думки. Політичні погляди Бенджаміна Франкліна ("Сполучені колонії Північної Америки"). Політико-правові ідеї Томаса Пейна ("Здоровий глузд"). Політичні погляди Томаса Джефферсона ("Нотатки про штат Вірджінія", "Декларація незалежності"). Політико-правові погляди Александра Гамільтона. Політико-правові погляди Джона Адамса ("На захист конституцій урядової влади в Сполучених Штатах Америки"). Політико-правові погляди Джеймса Медісона ("Про вади політичної системи Сполучених Штатів", "Нотатки про стародавні та сучасні конфедерації").

Тема 5. Вчення про державу та право в Західній Європі кінця XVIII – початку XIX ст.

Політико-правові концепції представників німецької філософської школи. Вчення Іммануїла Канта про державу та право ("Ідеї загальної історії під космополітичним кутом зору", "До вічного миру", "Метафізичні засади вчення про право"). Теоретична концепція права та "замкненої торгової держави" Йогана-Готліба Фіхте. Право, держава та громадянське суспільство у вченні Георга-Вільгельма-Фрідріха Гегеля ("Філософія права").

Історична школа права. Густав Гуго – засновник історичної школи права ("Підручник природного права як філософії позитивного права, а саме приватного права"). Правові погляди Фрідріха-Карла фон Савіньї ("Правоволодіння", "Система сучасного римського права"). Правові ідеї Георга-Фрідріха Пухта ("Звичаєве право", "Курс інституцій").

Основні напрямки західноєвропейської політико-юридичної думки. Англійський лібералізм. Французький лібералізм. Німецький лібералізм. Політичні погляди Огюста Конта.

Тема 6. Основні етапи розвитку політичних і правових вчень в Росії (XVII – початок XX ст.)

Від Московського царства до Російської імперії: розвиток державно-правової думки XVII–XVIII ст. Абсолютизм та ідеологія просвітництва. Симеон Полоцький. Феофан Прокопович ("Слово про владу й честь царську", "Слова й промови повчальні, похвальні й поздоровні"). Політико-правові погляди Юрія Крижаніча. Політичні погляди В. Татищева ("Історія Російська"). Політична програма І. Посошкова ("Книга про бідність і багатство"). Політичні погляди М. Щербатова ("Подорож до землі Офірської"). Вчення про державу та право С. Десницького ("Подання про заснування законодавчої, судової та каральної влади Російської імперії"). Політичні погляди Я. Козельського. Політичне вчення А. Радищева.

Тенденції розвитку державно-правової думки в Російській імперії першої половини XIX ст. Політико-правові погляди М. Сперанського ("Записка про основні закони", "Записка про устрій урядових і судових установ у Росії"). Політичні ідеї М. Карамзіна. Політичні програми декабристів. Політичні ідеї П. Чаадаєва. Політичні орієнтири слов'янофілів і західників.

Вчення про державу та право в Росії у другій половині XIX – на

початку XX ст. Політико-правові погляди В.С. Соловйова ("Виправдання добра"). Політико-правові ідеї початку XX ст. С. Булгаков, М. Бердяєв, І. Ільїн, П. Новгородцев ("Криза сучасної правосвідомості").

Тема 7. Становлення та розвиток вчень про державу та право в Україні (XVI – початку XX ст.)

Напрямки розвитку державно-правової думки в Україні (XVI–XVIII ст.). Три етапи розвитку гуманізму в Україні. Проблема людини Станіслава Оріхівського та його погляди на проблеми держави й права. Місце Києво-Могилянської академії в розвитку вітчизняної політичної та правової думки. Петро Могила та його внесок в розвиток державотворчих ідей в Україні. Богдан Хмельницький, його політична діяльність.

Гадяцький договір 1658 року – важливий етап в українському державотворчому процесі. Іван Виговський. Юрій Немирич. Конституція Пилипа Орлика та її політичне значення.

Державно-правова думка в Україні XIX ст. Філософські ідеї в творчості Михайла Максимовича, їх вплив на членів Кирило-Мефодіївського товариства. Історіософська концепція Миколи Костомарова. Початок розробки філософської української ідеї. Політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства. Ідея України в творчості Пантелеймона Куліша. Тарас Шевченко, його філософія української ідеї.

Державно-правові концепції в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. "Громада". Соціальна філософія М. Драгоманова. Політичні погляди С. Подолинського, О. Терлецького. Ідея національного розвитку в творчості Лесі Українки та Івана Франка. Проблема формування української ідеї. Українська політична думка на рубежі століть (Ю. Бачинський, М. Міхновський).

Історіософія М. Грушевського. Вклад М. Грушевського в теоретичну розробку філософії української ідеї. Політична концепція суспільного розвитку М. Грушевського.

Тема 8. Державно-правові вчення соціалістичного та комуністичного спрямування

Комуністична державно-правова ідеологія. Соціально-історичні корні та теоретичні джерела марксистського розуміння держави та права. Держава та право як явища надбудови. Класовий характер держави та права. К. Маркс і Ф. Енгельс. Соціалістична революція. Вчення В. Леніна про диктатуру пролетаріату. Соціалістична правова сім'я.

Тема 9. Державно-правові вчення Західної Європи другої половини XIX–XX ст.

Європейська політико-право думка другої половини XIX ст.
Вчення Р. Ієрінга про державу та право. Соціологічна теорія держави. Л. Гумплович. Неокантіанське вчення про право. Р. Штаммлер. Вчення Дж. Остіна про право. Політичні ідеї Г. Спенсера. Політико-правове вчення Ф. Ніцше.

Політичні та правові ідеї XX ст. Аналітична юриспруденція. Позитивний нормативізм Г. Кельзена. Прагматичний позитивізм. Політико-правові ідеї солідаризму й інституціоналізму. Соціологічна юриспруденція. Психологічна теорія права Л. Петражицького.

Позитивізм і теорії державно-правового розвитку. Теорії природного права. Фашизм і націонал-соціалізм. Інтегративна юриспруденція. Теорія еліт, бюрократії, технократії.

4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ І НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ

Вища школа вчить студентів основам окремих галузей науки, а також самостійному набуванню знань. Однією з форм самостійної роботи студентів є семінар (від лат. *seminarium* – розсадник знань).

Семінарське заняття – це колективна форма навчання студентів академічної групи під керівництвом викладача. Рівень семінарського заняття, його якість залежить від якості самостійної підготовки кожного студента групи. Готуючись до семінару студент вчиться обґрунтовувати і формулювати свої думки, працюючи на семінарському занятті – набуває навички публічних виступів, ведення дискусії, виявляє свої знання, наукову позицію та вчиться її відстоювати.

Підготовку до семінару слід розпочинати з усвідомлення завдання до нього, з'ясування логічної послідовності питань з теми. При цьому необхідно переглянути конспекти лекцій тих навчальних курсів, які мають відношення до теми, винесеної на семінар (наприклад: "Теорія держави та права", "Історія держави та права зарубіжних країн", "Історія держави та права України", "Конституційне право України"), тому що саме в лекціях викладаються найновіші досягнення відповідної галузі юридичної науки й законодавства, подається критичний огляд вітчизняної та зарубіжної літератури.

Після цього можна приступати до вивчення рекомендованої літератури та законодавства.

Під час підготовки до семінарського заняття, вивчаючи різні джерела, слід робити необхідні виписки й нотатки в окремий зошит (бажано запобігати суцільного конспектування і звикати до тезових нотаток). При цьому потрібно виходити з того, що список рекомендованих наукових джерел є приблизним, тобто необмеженим, і студенти повинні проявляти під час підготовки до заняття більше самостійності. Обробляючи знайдений матеріал, дуже важливо визначити власну точку зору стосовно проблеми, продумати план свого виступу на семінарі, скласти відповідні тези з окремих питань, підготувати необхідні схеми, таблиці тощо.

Виступати на семінарському занятті треба чітко, коротко викладаючи зміст питання в основних напрямках. При цьому допускається користування своїми записами для звірення окремих наукових положень, точного цитування першоджерел, але ні в якому разі це не означає повного зчитування тексту свого конспекту.

Учасники семінару зобов'язані уважно слухати виступи, при потребі ставити запитання, відзначати помилки, спірні твердження, вносити необхідні поправки, уточнення, розвивати далі суть проблеми.

Семінар завершується висновком викладача, в якому підводяться підсумки роботи групи, робляться зауваження щодо змісту проблеми, яка виносилась на семінарське заняття, оцінюються виступи учасників семінару. У ході роботи викладач також може робити свої зауваження, ставити різні запитання, таким чином спрямовуючи аналітичну діяльність студентів.

Активна участь студента в семінарських заняттях, отримання найвищих оцінок за систематичні виступи дають підстави викладачу, що приймає залік або іспит, звільняти окремих студентів від формального іспиту (заліку), з оцінкою "відмінно".

Пропущені з будь-яких причин семінарські заняття повинні бути відпрацьовані студентами індивідуально у години, призначені викладачем.

Реферат – важлива форма науково-дослідної роботи студентів, форма самостійного пошуку, поглибленого вивчення відповідної теми з курсу дисципліни. Вона потребує самостійного вивчення наукової літератури. Це допомагає студентам значно розширити і поглибити спеціальні знання з окремих проблем історії вчень про державу та право.

Тему реферату студент обирає з переліку, що міститься в цьому виданні, а також можна обрати будь-яке питання з плану семінарських за-

нять курсу. Студент може запропонувати також свою тему контрольної роботи, яка має безпосереднє відношення до курсу з історії вчень про державу та право.

Обравши тему, студент починає вивчення літератури. Доцільно спочатку прочитати відповідний розділ підручника з історії вчень про державу та право.

Далі необхідно ознайомитися з пам'ятками державно-правової думки, працями видатних мислителів, вивчити монографічні джерела.

Матеріали, необхідні для написання реферату, можна отримати з переліку рекомендованої літератури, яка додається до програми курсу або до плану семінарських занять.

За обсягом реферат повинен бути коротким. Не можна обмежуватись лише констатацією основних положень того чи іншого вчення, їх треба проаналізувати, тобто висвітлити причини й умови виникнення тої чи іншої концепції, процесу її розвитку.

Якщо якісь положення не однаково оцінюються в літературі, бажано, щоб студент висловив власний погляд на ці ознаки. Самостійний пошук відомостей, їх систематизація, узагальнення, аналіз, висновки – необхідні умови написання реферату. Під час підготовки студент може звертатися до викладача за консультацією.

Робота повинна бути написана українською мовою, грамотно, чітко, при необхідності можна використовувати схеми.

До роботи додається список літератури, куди вносяться фактично використані джерела.

5. ТЕМАТИКА І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Виникнення державно-правових поглядів у країнах Стародавнього світу

I Визначити терміни: *теорія, концепція, доктрина, вчення, феномен, метод, політика, етика.*

II Усне опитування

1. Державно-правові вчення Стародавньої Греції (від Гомера до Поліція).

2. Державно-правові вчення Стародавнього Риму.

III Дослідницькі завдання

1. Які давньогрецькі концепції вплинули на державно-правову думку Давнього Риму?

2. Виписати по п'ять висловлювань мислителів минулого про право, закон, владу, державу, політичну або суспільну діяльність:

представники буддизму;	Демокріт;
Конфуцій, Чжун-ю, "Книга правителя області Шан" ("Шан Цзюнь Шу");	Платон;
Геракліт;	Арістотель;
	Ціцерон.

IV Теми рефератів

1. Ідеї права і справедливого суспільного устрою в поемах Гомера та Гесіода.
2. Державно-правове вчення Ціцерона.

У процесі вивчення даної теми необхідно з'ясувати сутність та значення низки понять, що містить пункт I.

При підготовці до усного опитування студентам слід звернути увагу на те, що становлення державно-правових поглядів у давні часи пов'язане з розвитком міфологічних уявлень. Соціальні порядки розглядалися як частина всесвітнього порядку. З огляду на це формувались уявлення людей про права й обов'язки, державний устрій. Такий підхід до оцінювання державно-правової думки, простежується у країнах Стародавнього Сходу, Греції, Риму та ін.

Погляди на державу та право у Стародавній Греції почали складатися в окрему систему з кінця VII ст. Поняття "Держава" і "право" стали об'єктами вивчення різних філософських шкіл, окремих видатних філософів. Цей процес почався з творчості "семи мудреців" (**Фалес, Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул, Хілон**). Розглядаючи розвиток політико-правової думки необхідно звернути увагу на розробку ідеї природного та позитивного права, сутності права, ідеї "ідеального полісу" та справедливості, розробку питання про форму держави. Певний внесок у формування державно-правових вчень зробили **Піфагор** та його послідовники. Студенти мають знати основні положення вчення **Гіпподама** про ідеальну державу; теорії **Геракліта** та **Демокріта**. Давати характеристику вченням **софістів, Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура**.

При вивченні римської думки про державу та право необхідно акцентувати увагу на створенні в Римі самостійної науки – юриспруденції. У Давньому Римі розпочалася розробка низки загальнотеоретичних питань, таких як поділ права на приватне та публічне, принцип формальної рівності, сутність права, співвідношення права та свободи. У Римський період започатковано формування наукових основ окремих юридичних наук (цивільного, державного, адміністративного, кримінального та міжна-

родного права). Системними та ґрунтовними були вчення **Марка Тулія Ціцерона, Сенеки, Марка Аврелія Антонія**. Розвиток уявлень про сутність права у Стародавньому Римі пов'язаний з творчістю видатних юристів II–III ст. **Ульпіана, Гая, Модестина, Павла**.

Дослідницькі завдання розраховані на виявлення студентами зв'язку між давньогрецькою та римською державно-правовою думкою, а також на ознайомлення з формою викладення поглядів на державу та право у стародавньому світі.

Контрольні питання

1. Яке місце та роль відводиться курсу "Історія вчень про державу і право" в системі юридичних наук?
2. Хто був прибічником патріархально-патерналістської концепції держави?
3. Чим відрізняється східна деспотія від полісу?
4. Чим відрізняється сучасне розуміння громадянського суспільства від громадянського суспільства полісу?
5. Хто в історії вчень про державу та право започаткував природно-правову традицію і традицію юридичного позитивізму в осмисленні держави і права та їх роль в суспільстві?

Література: [1–3; 8; 9; 14; 19; 35; 40; 41; 44; с. 5–12; 53–55].

Тема 2. Державно-правові вчення Середньовіччя

I Визначити терміни: *схоластика, патристика, теологія, томізм, розум, релігія, еретик, ідеологія.*

II Усне опитування

1. Державно-правові концепції Західної Європи (від Аврелія Августина до Марсилія Падуанського та Вільяма Оккама).
2. Середньовічна юридична думка, та її представники.

III Дослідницькі завдання

1. Як напрями західноєвропейської юридичної думки можливо визначити?
2. Виписати по п'ять висловлювань мислителів минулого про право, закон, владу, державу, політичну або суспільну діяльність:
Аврелія Августина;
митрополита Іларіона.

IV Теми рефератів

1. Становлення поглядів на державу та право в Київській Русі.
2. Державно-правове вчення Фоми Аквінського.

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу на чинник, що вплинув на зміст політико-правових поглядів середньовічного суспільства, тобто на появу християнства та надання йому в XIV ст. статусу державної релігії. Ранні християнські ідеї пронизані месіанськими поглядами.

В основі права християнство того періоду вбачало правду, справедливість, які йдуть від Бога. Однією з перших системних християнських державно-правових концепцій було вчення **Аврелія Августина** (354–430). У творі Августина "Про місто Боже" на основі Святого Письма виклав новий християнський погляд на соціальні, державні інститути, на владу; стояв біля витоків теологічної теорії держави. Автором теологічної теорії походження держави став домініканський монах **Фома Аквінський** (1225–1274). Основні праці "Сума теології", "Про правління владик". Слід дослідити такі положення вчення **Аквіната**: походження державної влади; обґрунтування монархії як найдосконалішої форми правління; про зверхність духовної влади над світською; вчення про справедливість; теорію закону **Фоми Аквінського** (вічний закон, природний закон, позитивний (людський закон)).

Серед видатних концепцій періоду середньовіччя слід відзначити вчення італійського мислителя **Марсілія Падуанського** (1275–1343), викладене у творі "Захисник миру". Він вважав, що суспільству слід подолати феодальну роздробленість, монополізм духовної влади. Студентам рекомендується проаналізувати вчення **Падуанського** про державу (джерело влади, поділ влади на дві гілки, оптимальна форма держави) та право (вчення про соціальні та правові норми, верховенство права). Ідеї природного права розвивав **Вільям Оккам** (1285–1349), основний твір "Діалог".

Значний внесок у розвиток державно-правових концепцій зробили середньовічні юристи, що засвоювали надбання римського права (павійська, равеннська, римська школа права). Школа глосаторів, вчення її засновника **Ірнерія** (1055–1130), постглосатори та її ідеолог **Луллій Раймунд** (1234–1315). Рецепція римського права.

Дослідницькі завдання розраховані на виявлення студентами основних течій юридичної думки в епоху Середньовіччя, а також на ознайомлення з формою викладу поглядів на державу та право в даний період.

Контрольні питання

1. Дайте загальну характеристику релігійного світогляду. Вкажіть на різницю в ідеях геоцентризму та космоцентризму?
2. Хто є засновником теологічної теорії держави та права?

3. Якого значення у середньовічному суспільстві набувало поняття "природне право"?

4. Назвіть риси феодального права та його принципи.

5. Чому в концепції Марсілія Падуанського відсутнє поняття "природного права"?

Література: [1–3; 4; 8; 9; 10, с. 5–12; 16; 17; 22; 26, с. 27, 30–37; 30, с. 185–194; 40; 44, с. 13–19; 56, с. 39–57].

Тема 3. Політичні та правові вчення Західної Європи в XV–XVII ст.

I Визначити терміни: *буржуазний, централізована монархія, раціоналізм, гуманізм, антропоцентризм, реформація, контрреформація, абсолютизм.*

II Усне опитування

1. Політико-правові вчення епохи Відродження та Реформації (М. Лютер, Т. Мюнцер, Ж. Кальвін, Ж. Боден).

2. Формування державно-правових поглядів Нового часу (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Д. Юм).

III Дослідницьке завдання

Чому Г. Гроція називають "засновником міжнародного права"?

IV Теми рефератів

1. Політико-правове вчення Т. Гоббса.

2. Нова наука про політику Н. Макіавеллі.

При розгляді даної теми слід враховувати, що розвиток державно-правових концепцій XV–XVII ст. відбувався на фоні занепаду феодального ладу, боротьби проти політики католицької церкви, яка згодом вилилася у Реформаційний рух. Необхідно зупинитися на загальній оцінці соціально-історичного значення політичних і правових ідей Відродження та Реформації, а також надати характеристику яскравим реформаційним вченням М. Лютера (представник бюргерської течії Реформації), Т. Мюнцера (представник селянсько-плебейського табору). Визначити важливу роль Ж. Кальвіна у формуванні політичної ідеології Реформації та буржуазної соціально-економічної практики й духовній атмосфері капіталізму в Західній Європі.

При розгляді першого питання слід також показати виникнення нової науки про політику, яка стала трактуватися як особлива форма людської діяльності. Основи такого підходу до політики закладені Нікколо Макіавеллі (праця "Государ"). Одним з перших обґрунтування

абсолютизму та теорії державного суверенітету розробив Жан Боден у "Шести книгах про республіку". Суверенітет за Жаном Боденом – це необмежена влада над громадянами та підданими. Суверенітету притаманні: законодавча діяльність, що адресована всім підданим і державним установам; вирішення питань війни та миру; призначення посадових осіб; судова влада; помилування.

У другому питанні слід висвітлити вчення про державу та право в період раннього Просвітництва. Політичні та правові вчення Нідерландів XVII ст. є відображенням буржуазного юридичного світогляду (Г. Гроцій, Б. Спіноза). Вчення Гуго де Гроота Гроція про державу та право викладено в його праці "Про право війни та миру". Предмет юриспруденції за Г. Гроцієм – питання права та справедливості, предмет політики – питання доцільності та користі. Теорія природного права Г. Гроція. Гроцію належить заслуга розробки чіткої системи буржуазного міжнародного права. З принципів міжнародного співробітництва держав, він виводить такі основні положення: право народів передбачає вільне співробітництво всіх народів; публічна та приватна власність інакше віруючих народів не може бути відчужена ні через колонізацію, давнину або звичаї, ні через папське дарування; відкрите море та право мореплавства в ньому не є об'єктом власності; кожен народ має право вести торгівлю з іншими народами, це право не може бути об'єктом уступки або дарування.

Політичне та правове вчення Баруха Спінози міститься в таких працях як "Богословсько-політичний трактат", "Етика", "Політичний трактат". Б. Спіноза як видатний захисник свободи совісті та віротерпимості. Положення вчення про форму держави Б. Спінози (монархія, аристократія, демократія). Суспільство та держава в теорії Б. Спінози на розрізняються.

Політичні та правові вчення Англії XVII ст. – вчення Томаса Гоббса та Джона Локка. Англійська буржуазна революція відкрила простір для швидкого росту капіталізму, мала значний європейський резонанс, вплинула на сутність та характер філософських, соціальних і політичних вчень. Вчення Гоббса про державу пов'язане з його розумінням природи людини (людина є природженим егоїстом, індивідуалістом, кожен шукає для себе добра, уникаючи зла). Гоббс оновив поняття "суспільний договір", він є конкретним джерелом державної організації людей. Головна ознака громадянського, державного стану – наявність суверенної й обов'язкової для всіх влади. Верховна влада є джерелом не тільки норм юридичних, а й моральних, вона визначає поведінку та деякою мірою її думки і почуття. Гоббс називає державу великим Левіафаном, смерт-

ним Богом, з владою якого на землі ніяка інша влада зрівняти не може. Будь-яка форма правління, за Гоббсом, є прийнятною настільки, наскільки вона забезпечує мир у державі. Найкращою формою правління є абсолютна монархія.

Контрольні питання

1. Хто вперше сформулював положення про державний суверенітет як ознаку державної влади?

2. Знайдіть спільні ознаки в сучасному категоріальному визначенні державного суверенітету і в понятті "суверенітет", яке зустрічаємо у державно-правовій концепції Ж. Бодена?

3. Як ви розумієте твердження Б. Спінози "Природне право – це право природи"?

4. Розкрийте зміст і з'ясуйте сутність вчення Дж. Локка про поділ влад.

5. Хто був прихильником і розвивав вчення про договірне походження держави?

Література: [1–3; 4; 8; 9; 13, с. 56–90; 21; 23; 33; 40; 44, с. 19–29; 45, с. 6–38; 50; 60].

Тема 4. Розвиток вчень про державу та право західноєвропейського Просвітництва XVIII ст. і періоду боротьби за Незалежність США

I Визначити терміни: *просвітництво, прогрес, регрес, еволюція, революція, природа людини, деїзм, Білль про права (США).*

II Усне опитування

1. Державно-правові концепції представників французького Просвітництва (Вольтер, Монтеск'є, Руссо, Дідро, Гольбах, Гельвецій).

2. Державно-правові концепції представників італійського Просвітництва (Дж. Віко, Ч. Беккарія).

3. Державно-правові концепції представників північноамериканського Просвітництва (Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джефферсон, Дж. Адамс, А. Гамільтон, Дж. Медісон).

III Дослідницьке завдання

Які ідеї Просвітництва були закріплені в Конституції США?

IV Теми рефератів

1. Державно-правові ідеї Дж. Адамса.

2. Правові погляди Дж. Маршала.

В історії суспільного розвитку Просвітництво постає як ідейний рух розвитку в країнах Західної Європи та Північної Америки кін-

ця XVII–XVIII ст. Головною метою Просвітництва постала боротьба проти феодального укладу у соціально-політичному житті. Просвітництво пропагувало ідеї буржуазної демократії, суспільного прогресу, рівності, праці на благо суспільства, свободи особистості, республіканського державного устрою. Історичне майбутнє просвітители вбачали в "царстві розуму". Найвищого рівня Просвітництво досягло у Франції напередодні Великої французької революції, стало основою політичного світогляду під час війни за Незалежність у Північній Америці (1775–1783). Згодом ідеологія Просвітництва почала домінувати в країнах Європи (Німеччині, Іспанії, Італії) та серед слов'янських народів і відіграла вирішальну роль у формуванні політико-правових концепцій зміни устрою держав і їхніх правових систем.

Значний внесок у розвиток політичної та юридичної свідомості зробили представники французького просвітництва. Важливою фігурою французького Просвітництва був **Вольтер** (1694–1778). Серед ідей, що розвивались Вольтером слід звернути увагу на такі: концепція природного права, концепція політичних й особистих прав (свобода друку, совісті, слова, власності). Вольтер вважав, що соціальною основою нерівності є неосвіченість, якій сприяє церква з її жорсткими настановами та порядками, що суперечать природній сутності людини.

Особливе місце серед представників Просвітництва займає **Шарль-Луї Монтеск'є** (1689–1755). Монтеск'є був прибічником природного права; серед природних законів він визначав такі: прагнення людей жити в мирі з іншими, прагнення добувати собі їжу, потяг однієї людини до іншої, намагання жити в суспільстві. Але між людьми встановлюються також і позитивні закони, які мають об'єктивний характер і ґрунтуються на справедливості. Далі слід надати характеристику видам права, які розрізняв Монтеск'є. В теорії держави Монтеск'є розробляв проблему обмеження державного свавілля; форми правління, а також дав класичний виклад теорії розподілу влад.

Руссо (1712–1778) розвивав концепцію "суспільного договору", теорію демократичної держави, був також прихильником ідеї природного права; зазначав, що свобода та рівність є "природним станом" людини.

Ідеї природного права та закону, теорія форм держави, договірну теорію держави також викладали в своїх працях Дідро (1713–1784), Гольбах (1723–1789), Гельвецій (1715–1771).

Видатними італійськими просвітниками справедливо вважаються Дж. Віко (1668–1744) та Ч. Беккарія (1738–1794). **Дж. Віко** розглядав державу, політику, право як історичні явища. Потрібно дати характе-

ристику ідеї прогресу людства. Суспільний розвиток Віко поділяв на три періоди: "епоха богів" (дитинство), "епохи героїв" (юність), "епоха людей" (зрілість). Кожна епоха характеризується певним рівнем розвитку права.

Ч. Бекарія (1738–1794) досліджував проблеми кримінального права, розвивав ідею природного права, суспільного договору. Слід надати характеристику: принципу законності; злочину; юридичної відповідальності; принципу еквівалентності та ін. Звернути увагу на обґрунтування Ч. Бекарія необхідності скасування смертної кари. Характеризувати вчення Ч. Бекарія як таке, що лягло в основу кримінального права.

Розглядаючи третє питання, потрібно надати загальну характеристику політичним і соціально-політичним умовам, що призвели до визвольного руху в колоніях Північної Америки. Політико-правова думка в цьому регіоні розвивалася за двома напрямками. Представники першого відстоювали ідеї демократичної республіки, прав і свобод громадян, самостійності штатів, народного суверенітету (**Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джефферсон**). Представники другого напрямку – **Дж. Адамс, А. Гамільтон, Дж. Медісон** – проводили ідеї централізованої федеральної влади, вважали необхідним обмежити за допомогою держави та її органів схильність людини до анархії. Дати характеристику Декларації Незалежності США, Конституції США, Біллю про права.

Контрольні питання

1. Сформулюйте основні положення державно-правової ідеології просвітителів.

2. Вкажіть на різницю в теоріях суспільного договору XVII і XVIII століть.

3. Назвіть основні положення теорії народного суверенітету за Ж.-Ж. Руссо.

4. Які гілки влади виокремлював Дж. Локк?

5. Дайте тлумачення змісту поняття "політичної свободи", яке знаходимо у висловлюванні Ш. Монтеск'є: "Свобода є правом робити те, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами заборонено, він би втратив свободу, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни".

Література: [1–3; 6; 8; 9; 12; 13, с. 109–151, 158–163; 15; 29; 40; 43; 45, с. 38–47; 46].

Тема 5. Вчення про державу та право в Західній Європі кінця XVIII – початку XIX ст.

I Визначити терміни: *людина, індивід, громадянин, особа, особистість, індивідуалізм, емпіризм, етатизм, лібералізм.*

II Усне опитування

1. Державно-правова думка в Німеччині, її зв'язок з філософією права.
2. Основні положення історичної школи права.
3. Основні положення лібералізму про державу та право.

III Дослідницьке завдання

Як представники утилітаризму (І. Бентам, Дж.-С. Мілль) визначали соціальну роль держави та законодавства?

IV Теми рефератів

1. Англійський лібералізм XIX ст.
2. Французький лібералізм XIX ст.

На розвиток політико-правової думки Німеччини значно вплинули ідеологія Просвітництва, а потім Велика Французька революція. Система ідеологічних поглядів Просвітництва та гасла революції знайшли численних прихильників у феодальній Німеччині (ідеї рівності, розкріпачення селян, удосконалення державного устрою та правової системи).

У процесі підготовки першого питання слід звернути увагу на те, що праці юриста-теоретика XVII ст. **С. Пуфендорфа** містили положення природної теорії права ("Вступ до загальної юриспруденції", "Про право природи та народів", "Про обов'язки людини й громадянина відповідно до природного права"). До цього напрямку належить і науковий доробок **В. фон Гумбольдта** (1767–1835).

Нові буржуазні ідеологічні установки містила політико-правова концепція німецького філософа **І. Канта** ("Ідеї загальної історії під космополітичним кутом зору", "До вічного миру", "Метафізичні засади вчення про право"). Слід акцентувати увагу на таких моментах вчення І. Канта: в основу його державно-правової теорії покладена етика (людина – суб'єкт моральної свідомості, моральний закон ("категоричний імператив") є обов'язковим для виконання); походження держави є актом договору між людьми, її функціонування має відбуватися в межах права, на основі принципу розподілу влад. Необхідно звернути увагу на своєрідний підхід І. Канта до форм правління (абсолютизм, аристократія, демократія) та його теорію правової держави.

Далі слід охарактеризувати державно-правове вчення за **Й.-Г. Фіхте** (1762–1814), в основі якого – філософія суб'єктивного ідеалізму. Необхідність у правових настановах диктується самосвідомістю, а право виводиться з "чистих форм розуму". Базою права є взаємне визнання індивідами особистої свободи кожного з них. Для досягнення стабільності в державі необхідні три типи суспільних відносин: договір про власність, договір про захист; договір про об'єднання. У праці "Замкнена торгова держава" Фіхте запропонував проект держави з надмірною етатизацією (одержавленням) усіх сфер суспільного життя. Держава контролює всі сфери життєдіяльності: виробництво, ціни, торгівлю, майновий стан і відносини, особисте життя людей. В "ідеальній державі" Фіхте існує замкнена торгова система, грошові одиниці мають право обігу лише на внутрішньому ринку.

Найбільш ґрунтовну спробу наукового аналізу й пізнання сутності права та держави було зроблено **Г. Гегелем** (1770–1831). Гегель пов'язав право, мораль та моральність. Право є буттям свободи. Відповідно до трьох основних ступенів і форм категоризації понять "свобода" і "право". "Філософія права" поділяється на три частини: "Абстрактне право", "Мораль", "Моральність". Абстрактне право, за Гегелем, – це усвідомлення правоздатності, чиста можливість усіх наступних, конкретніших визначень права та свободи; на рівні моралі набувають значення самовизначення свободи, мотивів, намірів і мети суб'єктів; розвиток моральності дозволяє людині володіти абсолютним правом визначати, що є правом і обов'язком.

Історична школа є особливим напрямком у правовій думці, вона виникла в Німеччині (наприкінці XVIII ст.). Основна ідея пов'язана з розглядом права як історичного явища. Студенти мають звернути увагу на такі положення представників історичної школи права: народ, "дух народу" є визначальним у правотворчих процесах; право є витвором суспільства, як мова та звичаї; позитивне право (закони) лише доповнюють звичаєве право.

Серед представників історичної школи права найбільш відомим є **Густав Гуго** – засновник історичної школи права ("Підручник природного права як філософії позитивного права, а надто – приватного права").

Питання еволюції права досліджував **Фрідріх-Карл фон Савіньї** ("Правоволодіння", "Система сучасного римського права").

Правові ідеї **Георга-Фрідріха Пухта** ("Звичаєве право", "Курс інституцій") базувались на антиіндивідуалізмі, визнанні права продуктом розвитку народу та "народного духу". Пухта не заперечував наявності певних "загальних" засад, що пояснює правові рецепції.

Студентам при розгляді питання про зміст концепцій лібералізму (почав свій інтенсивний розвиток з першої чверті XIX ст.) слід окреслити основні ідеї даної течії, такі як: ідея особистої свободи, свобода приватної власності, обмеження впливу держави на економічне життя, ідея поділу влад, правової держави та громадянського суспільства.

Видатним представником французького лібералізму був **Б. Констан** (1767–1830), головним аспектом його вчення було співвідношення особи та держави ("Курс конституційної політики"). Б. Констан виходив з того, що свобода волі може бути реалізованою тільки завдяки праву, права громадянина є похідними від свободи, вони непідвладні державі. Розробляв теорію децентралізації державного управління.

Визначення теоретичних засад теорії демократії належить **Алексісу де Токвілю** (1805–1859). Відомі праці Токвіля "Старий режим і революція", "Демократія в Америці".

При виконанні дослідницького завдання слід надати характеристику вченням представників англійського лібералізму на прикладі політико-правового вчення **І. Бентама** (1748–1832) та **Дж.-С. Мілля** (1806–1873).

Загалом ідеї лібералізму відповідали вимогам часу та сприяли подальшому розвитку буржуазного світогляду.

Контрольні питання

1. Вкажіть на відмінності в поглядах Руссо та Гегеля на державу.
2. Чим обумовлена змістовна відмінність державно-правових концепцій німецького, французького й англійського лібералізму?
3. Хто дав філософське обґрунтування ідеї "правової держави"?
4. Які риси громадянського суспільства виділяв Г. Гегель?
5. Який проект ідеальної держави запропонував Й. Г.Фіхте?

Література: [1–3; 8; 9; 20; 28; 37; 38; 40; 45].

Тема 6–7. Розвиток державно-правової думки в Росії та Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.

I Визначити терміни: *народництво, анархізм, національний, інтернаціональний, антинаціональний.*

II Усне опитування

1. Розвиток державно-правової думки в Росії у другій пол. XIX – на поч. XX ст. (М. Бакунін, В. Соловйов, П. Новгородцев).

2. Державно-правові концепції в Україні наприкінці XIX – на поч. XX ст. (Б. Кістяківський, М. Грушевський, В. Винниченко). Політичні програми українських партій.

III Дослідницьке завдання

Назвати основні положення анархізму. Які соціальні умови обмежували поширення анархізму на Україні?

IV Теми рефератів

1. Монархічно-гетьманська концепція В. Липинського.
2. Самостійницька теорія М. Міхновського.

Вчення про державу та право в Росії у другій пол. XIX – на поч. XX ст. зазнали впливу ідеології народництва. Серед народницьких течій впливовим виявився анархізм.

Ідеологом російського анархізму був **М. Бакунін** (1814–1874). М. Бакунін вважав, що жодна форма держави не має права на існування. Держава обмежує, пригнічує людину, тому єдиним способом порятунку суспільства є зруйнування держави. Знищити державу має всесвітній бунт, рушійною силою якого є селянство Росії, Італії, Іспанії, Латинської Америки. Замінити державу має громада, що утворюються на засадах добровільності, федералізму, самоуправління. В Україні поширення анархістської ідеології відбулося у роки Громадянської війни XX ст. (селянський анархістсько-партизанський рух під проводом **Н. Махно**).

Від кінця XIX до початку XX ст. розвиток державно-правових концепцій пов'язаний з іменами таких видатних мислителів як **В.В. Соловйов** (1853–1900), **П.І. Новгородцев** (1866–1924).

Політико-правові погляди **В.С. Соловйова** ("Виправдання добра") ґрунтуються на його вченні про моральність. Соловйов розвивав вчення про сутність права. Перше розуміння сутності права – право є негативним розмежуванням свободи людей у суспільстві, друге – право є мінімумом моральності. В.С. Соловйов вивчав співвідношення права та моральності; зазначав, що важливою якістю права є вимога його зовнішньої реалізації. Слід звернути увагу на підсумковий висновок В.С. Соловйова про те, що право є історично рухомим визначенням необхідної рівності двох протилежних інтересів – особистої природи та загального блага.

Важливим етап розвитку ідеї про рівновагу індивідуальної свободи та загального блага була державно-правова концепція **П. Новгородцева** ("Криза сучасної правосвідомості"). Він виходив з того, що право як таке не може здійснити позитивні зміни у суспільстві. Правова держава не є вінцем історії чи останнім ідеалом морального життя. Право є підлеглою частиною, що входить до складу моральних сил. Зміст при-

родного права може змінюватися, але незмінним є його базовий принцип – категоричний імператив.

Державно-правові концепції в Україні наприкінці XIX – поч. XX ст. розвивалися під впливом історіософії **М. Грушевського** (1866–1934). Студенти мають охарактеризувати вклад М. Грушевського в теоретичну розробку філософії української ідеї та його політичну концепцію суспільного розвитку. Слід звернути увагу на вчення М. Грушевського про федеративний державний устрій та автономію; також проаналізувати I–III Універсали та Конституцію від 29.04.1918 р., що втілювали теоретичні політико-правові ідеї у політико-правову практику.

Етапом у розвитку української державницької думки стало вчення **В. Винниченка** (1880–1951), на яке значно вплинули погляди М. Грушевського.

Характеристика наукових поглядів **Б. Кістяківського**. Б. Кістяківський як представник соціологічного напряму права.

Контрольні питання

1. Як ви розумієте твердження П. Новгородцева: "Вільна держава не є стан, за якого сильні чинять так, як їм заманеться, це – стан справедливості, за якого суспільство обмежує свободу окремих індивідів задля збереження свободи для загалу (свободи для всіх)". Якого значення учений надавав поняттю справедливості?

2. Назвіть основні риси державно-правової думки України XX ст.

3. Які визначення права в залежності від сфер людського життя наводить Б. Кістяківський?

4. У чому зміст теорії "широкої національно-територіальної децентралізації" М. Грушевського?

5. Поясніть зміст ідеї "національно-персональної автономії" М. Грушевського.

Література: [1–3; 7–10; 25; 31; 40; 47; 48; 52].

Тема 8. Державно-правові вчення соціалістичного та комуністичного спрямування

I Визначити терміни: *утопія, соціалізм, комунізм, детермінізм, імперіалізм, формація, клас, диктатура пролетаріату.*

II Усне опитування

1. Від утопічного соціалізму до діалектичного матеріалізму К. Маркса (пролетарська революція, економічний детермінізм, крах капіталізму, стратегія соціальної революції).

2. Комунізм: російський марксизм, ленінська теорія партії; соціалізм в одній країні; комунізм у Китаї; природа комунізму.

III Дослідницьке завдання

Соціалістичні ідеї, соціалістичні вчення – це наука або утопія?

IV Теми рефератів

1. Політичне вчення В.І. Леніна.
2. Політичні ідеї Й.В. Сталіна.

Соціалістичні та комуністичні державно-правові концепції складають значну частину світових державно-правових теорій. Перші елементи теорій суспільного добробуту з'явилися у період античності ("Тімей", "Республіка" Платона), надихали вони також таких мислителів як Августин, Мюнцер, Мор, Кампанелла, Мельє, Морелі, Маблі, Бабеф, Сен-Сімон, Фур'є, Оуєна та ін. Слід надати характеристику соціально-історичних основ і теоретичних джерел марксистського розуміння держави та права.

Засновники комуністичної ідеології **К. Маркс** (1818–1883), **Ф. Енгельс** (1820–1895) вважали, що держава та право є явищами надбудови. Вони розвивали вчення про класовий характер держави та права і його обумовленість економічним розвитком суспільства. Джерелом розвитку держави та права вважалася класова боротьба.

Продовжувачами вчення Маркса-Енгельса були **К. Лібкхнехт**, **А. Бебель**, **Г. Плеханов**, **В. Ленін**. В.І. Ленін розробив вчення про соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату. Догматичний розвиток комуністичної ідеї був продовжений Й. Сталіним. Слід зупинитися на загальних рисах соціалістичної правової сім'ї.

Контрольні питання

1. Як ви ставитеся до твердження В. Леніна, що диктатура пролетаріату – це найвища форма демократії? Обґрунтуйте вашу точку зору.
2. Чому радянська юридична наука відмовилася від поділу права на приватне та публічне?
3. Як ви прокоментуєте висловлювання відомого діяча Жовтневої революції, члена ВЧК М. Лаціса: "Мы истребляем буржуазию как класс. Не ищите на следствии материала и доказательств того, что обвиняемый действовал делом или словом против советской власти. Первый вопрос, который вы должны ему предложить, какого он происхождения, воспитания, образования или профессии. Эти вопросы и должны определить судьбу обвиняемого. В этом смысл и сущность красного террора".
4. Назвіть риси радянської правової сім'ї.
5. Дайте тлумачення принципу "соціалістичної законності". Чим

відрізняється вказаний принцип за змістом і значенням від принципу верховенства права?

Література: [1–3; 8; 9; 11; 18; 25; 27; 32; 36; 40; 59].

**Тема 9. Державно-правові вчення Західної Європи
XX століття**

I Визначити терміни: диференціація, шовінізм, расизм, позитивізм, екзистенціалізм, феномен, етатизм, егалітарний.

II Усне опитування

1. Державно-правові теорії юридичного позитивізму та його види: етатичний, соціологічний, антропологічний.
2. Сучасні теорії природного права.
3. Антидемократичні політико-правові теорії.

III Дослідницьке завдання

Поясніть зміст психологічної теорії права Л. Петражицького.

IV Теми рефератів

1. Аналітична юриспруденція.
2. Теорія еліт, бюрократії та технократії.
3. Соціологічна юриспруденція.

Розвиток європейської політико-правової думки XX ст. відбувався під впливом стрімких процесів у всіх сферах суспільного життя країн Західної Європи. Загальною тенденцією стало формування численних державно-правових концепцій (юридичного та соціологічного позитивізму, психологічної теорії права, теорії природного права, антидемократичних теорій).

Державно-правові теорії позитивізму були започатковані **О. Контом** (1798–1857) у "Курсі позитивної філософії" та "Системі позитивної політики". Еволюція держави та права пов'язана з поступовою зміною типів світогляду – теологічного, метафізичного, позитивного (або наукового); останній етап є етапом існування нової соціально-політичної системи – соціократії. Соціальний розвиток є предметом дослідження нових наук – соціології та позитивної політики.

Серед представників юридичного позитивізму слід виділити **Дж. Остіна, К. Бергбома, П. Лаблада, А. Есмена**. Позитивісти не визнавали теорій природного права, стверджували, що існує лише позитивне право, матеріалізоване у прийнятих державою правових нормах. Юриспруденція є формальною наукою про позитивне право. Право є сукупністю норм, даних об'єктивно, які не потребують обґрунтування.

Соціальним призначенням права є забезпечення соціального компромісу. Норма права розглядається як раз і назавжди стала догма, єдине джерело права – державна влада. Правова концепція позитивізму ототожнювала право з законом, виданим верховною державною владою.

Політичні та правові ідеї позитивізму у XX ст. поширювались у вигляді позитивного нормативізму, яскравим представником якого був **Г. Кельзен** (1881–1973), засновник "чистої" теорії права. Слід надати характеристику основним положенням теорії Г. Кельзена: вченню про основну норму, деідеологізований та надкласовий стан права, держава як уособлення правопорядку. Серед інших течій позитивізму слід характеризувати: прагматичний позитивізм, політико-правові ідеї солідаризму та інституціоналізму, соціологічну юриспруденцію.

Теорії природного права набули подальшого розвитку від кінця XIX ст. У XX ст. основними напрямками стали: неотомізм (**Ж. Дабен, Ж. Марітен**), феноменологізм (**Е. Гуссерль, Г. Вельцель, А. Райнах**), екзистенціалізм (**Е. Фехнер, В. Майгофер**), герменевтика (**А. Кауфман, В. Гассемер**).

Антидемократичні політико-правові теорії XX століття стали формуватися на основі ідеології експансії, расизму, шовінізму. Основи цієї течії були закладені **Ж.-А. де Бобіно, Дж. Чемберленом, Г. Трейчке** та ін. Яскравим представником антидемократичного напрямку був **Ф. Ніцше** (1844–1900). Він вважав, що держава та право є засобами культури, яка постає як світова боротьба сил і волей. Соціально-політична історія є боротьбою двох волей за владу; боротьба точиться між сильними (аристократами, верховенством) та слабкими, (натовп, раби). Держава, за Ф. Ніцше, є наслідком насильницького процесу. Він розглядав право як похідне, вторинне від волі до влади, результат війн і перемог, вважав, що в основі права – сила, перевага, війни різних волей за владу.

Певний зв'язок з теорією Ф. Ніцше має теорія державно-правового елітаризму **В. Парето** (1848–1932), **Г. Моска** (1858–1941). В її основі лежить ідея "зміни еліт", згідно з якою основою суспільних процесів є боротьба еліт за владу.

Контрольні питання

1. Як співвідносяться народ, держава та право в концепції правової держави?
2. Що є джерелом права згідно з соціологічною та психологічною концепціями права?
3. Назвіть основні положення фашистської концепції права.
4. Як ви розумієте твердження Г. Кельзена: "Право має цінність саме тому, що є нормою"?

5. Як ви розумієте твердження Е. Ерліха, що джерелом розвитку права є не законодавство, а саме суспільство?

Література: [1–3; 8; 9; 24; 34; 40; 41; 51; 57; 58].

6. КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Які найдавніші школи державно-правової думки Стародавнього Китаю Вам відомі:

- a) конфуціанство, даосизм, моїзм, фадзя;
- b) лібералізм, консерватизм, соціалізм;
- c) комунізм, фашизм, націоналізм?

2. Хто з давніх греків започаткував концепцію ідеальної держави:

- a) Гіпподам;
- b) Геракліт;
- c) Полібій?

3. Де вперше було розроблено поняття "юридичної особи":

- a) в Стародавньому Римі;
- b) в Стародавньому Китаї;
- c) в Стародавньому Єгипті?

4. Ідеї провіденціалізму були поширені у:

- a) Київській Русі, Візантії;
- b) Імперії Каролінгів;
- c) Малій Азії?

5. Як на думку Дж. Локка потрібно розподіляти владу:

- a) на законодавчу, виконавчу, федеративну;
- b) на законодавчу, виконавчу, судову;
- c) на законодавчу, виконавчу, конфедеративну?

6. Які представники французького просвітництва Вам відомі:

- a) Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм, Б. Спіноза;
- b) Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро;
- c) Дж. Віко, Ч. Беккарія?

7. За якими двома напрямками розвивалася політико-правова думка у США періоду боротьби за незалежність:

- a) комуністичним, соціалістичним;
- b) демократично-республіканським, центристсько-федералістським;
- c) позитивізму, природного права?

8. В основу державно-правової концепції І. Канта покладено:
- a) етику;
 - b) етикет;
 - c) еkleктику.
9. Які проблеми знаходились у центрі історичної школи права:
- a) історія, традиції, народ;
 - b) філологія, граматика, мова;
 - c) філософія, метод, система?
10. Ідея "свободи" є центральною ідеєю:
- a) консерватизму;
 - b) лібералізму;
 - c) соціалізму.
11. Коли з'явився перший утопічний опис ідеальної держави:
- a) у Стародавній Греції (Платон);
 - b) у Стародавній Греції (Арістотель);
 - c) у Стародавньому Римі?
12. Хто був засновником теорії "чистого права":
- a) Г. Кельзен;
 - b) Р. Ієрінг;
 - c) М. Вебер?
13. Де набув найбільшого поширення неомізм:
- a) Ірак, Індія, Китай;
 - b) Франція, Італія, Німеччина;
 - c) Франція, Китай, Японія?
14. Хто висунув концепцію "зміни еліт":
- a) В. Парето;
 - b) Г. Спенсер;
 - c) М. Вебер?
15. Як представники екзистенціалізму розглядали позитивне право:
- a) як штучне явище;
 - b) як природне явище;
 - c) як мистецтво?
16. Релігійна течія буддизму пов'язує закон з:
- a) природною закономірністю;
 - b) функціонуванням держави;
 - c) релігією.

17. Хто був засновником школи глосаторів:
- a) Ірнерій;
 - b) Юстиніан;
 - c) Лулій Раймунд.
18. Який твір належить Н. Макіавеллі:
- a) "Государ";
 - b) "Сповідь";
 - c) "Гіада"?
19. Чи поділяв І. Франко погляди К. Маркса та Ф. Енгельса:
- a) так;
 - b) ні;
 - c) деякі?
20. Коли і ким була створена перша українська Конституція:
- a) Пилипом Орликом, 5 квітня 1710 р.;
 - b) Володимиром Мономахом, 1113 р.;
 - c) М. Грушевським, 29 квітня 1918 р.?
21. Які представники італійського Просвітництва Вам відомі:
- a) Дж. Віко, Ч. Беккарія;
 - b) Д. Юм, Б. Спіноза;
 - c) Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро?
22. Які представники американського Просвітництва Вам відомі:
- a) Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джеферсон;
 - b) Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм;
 - c) Вольтер, Монтеск'є, Гельвецій?
23. "Категоричний імператив" І. Канта є:
- a) моральним обов'язковим законом;
 - b) економічним обов'язковим законом;
 - c) фізичним законом.
24. У якій країні та коли виникла історична школа права:
- a) Німеччина, кін. XVIII – перша пол. XIX ст.;
 - b) Італія, кін. XVIII–XIX ст.;
 - c) Німеччина, Італія, кін. XVIII–XIX ст.?
25. Хто був засновником утилітаризму:
- a) І. Бентам;
 - b) А. де Токвіль;
 - c) Б. Констан?

26. Який спосіб ліквідації приватної власності запропонував К. Маркс:
- a) соціальну еволюцію;
 - b) соціальну революцію;
 - c) економічні реформи?
27. До напрямку юридичного позитивізму належали:
- a) Д. Остін, К. Бергбом, А. Есмен;
 - b) Л. Гумплович, К. Каутський, Дюрінг;
 - c) Г. Тард, Л. Петражицький, З. Фрейд.
28. Засновниками феноменологічного напрямку є:
- a) Є. Гуссерль;
 - b) Дж. Мюрдаль;
 - c) Ф. Аквінський.
29. Ф. Ніцше розглядав право як:
- a) похідне, вторинне від волі до влади;
 - b) похідне, вторинне від держави;
 - c) похідне, вторинне від економіки.
30. Поняття "диктатура пролетаріату" розробив:
- a) В.І. Ленін;
 - b) Ф. Енгельс;
 - c) Ф. Ніцше.
31. Предметом дослідження Історії вчень про державу і право є:
- a) всі знання;
 - b) всі знання про державу і право;
 - c) теоретично обґрунтовані знання про державу і право.
32. Найдавніші ідеї Стародавньої Індії були закріплені у:
- a) "Повчаннях Птахотепа";
 - b) Новому Заповіті;
 - c) Ведах.
33. Найдавніші погляди державно-правового характеру Давньої Греції висловив:
- a) Ніцше;
 - b) Гомер;
 - c) Арістотель.
34. Політико-правові явища та математику пов'язували між собою:
- a) стоїки;
 - b) піфагорійці;
 - c) просвітителі.

35. Де була започаткова ідея "ідеальної" держави:
- a) у Давній Греції;
 - b) у Давньому Римі;
 - c) у Месопотамії?
36. Хто з давньогрецьких мислителів визначив людину, як політичну істоту:
- a) Полібій;
 - b) Гесіод;
 - c) Арістотель?
37. Де була створена самостійна наука – юриспруденція:
- a) у Хазарії;
 - b) у Римі;
 - c) в Іспанії?
38. Де була сформульована дихотомія "публічне-приватне право":
- a) у Китаї;
 - b) у США;
 - c) у Римі?
39. Середньовічна західноєвропейська думка про державу та право зазнала впливу:
- a) індуїзму;
 - b) мусульманства;
 - c) християнства.
40. Одна з перших системних християнських державно-правових концепцій належить:
- a) Аврелію Августину;
 - b) К. Марксу;
 - c) Ф. Аквінському.
41. Хто пов'язував виникнення держави з припиненням "війни всіх проти всіх":
- a) Т. Гоббс;
 - b) Дж. Локк;
 - c) Б. Спіноза?
42. Ж.-Ж. Руссо поєднав:
- a) "суспільний одговір" та ідею "громадянського суспільства";
 - b) позитивний та природний закон;
 - c) "суспільний договір" і соціальну державу.

43. Неотомізм, герменевтика належать до:

- a) природно-правових теорій;
- b) юридичного позитивізму;
- c) марксизму.

44. Марксизм виник у:

- a) XVIII ст.;
- b) сер. XIX ст.;
- c) кін. XIX ст.

45. Хто в Україні розробляв теорію національно-персональної автономії:

- a) Т. Шевченко;
- b) М. Костомаров;
- c) М. Грушевський?

7. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

1. Предмет і метод Історії вчень про державу та право.

2. Роль теоретичного знання у розвитку політичної та правової думки.

3. Методологічні проблеми Історії вчень про державу та право.

4. Становлення державно-правових поглядів у країнах Стародавнього Світу.

5. Державно-правові погляди у країнах Стародавнього Сходу (Індія).

6. Державно-правові погляди у країнах Стародавнього Сходу (Китай).

7. Ідеї права та справедливого суспільного ладу в поемах Гомера, Гесіода, та творчості семи мудреців Давньої Греції.

8. Політико-правові погляди Піфагора та Геракліта.

9. Період розквіту давньогрецької політико-правової думки.

10. Сократ – принциповий прибічник законності.

11. Платон – один з найвизначніших мислителів, його вчення про ідеальну державу.

12. Арістотель про політію як найдосконалішу форму держави.

13. Вчення Епікура, стоїків, Полібія.

14. Державно-правові концепції у Стародавньому Римі.

15. Вчення Цицерона про державу та право.
16. Політико-правові погляди Августина.
17. Християнська політико-правова доктрина.
18. Державно-правові вчення Середньовіччя.
19. Вчення Фоми Аквіната про державу та право.
20. Погляди на державу та право в ранньофеодальній Київській Русі ("Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона, "Поученіє" Володимира Мономаха).
21. Формування та розвиток мусульманської правової думки.
22. Політична програма Володимира Мономаха.
23. Нова наука про політику Н. Макіавеллі.
24. Політико-правові вчення епохи Реформації (М. Лютер, Т. Мюнцер, Ж. Кальвін).
25. Жан Боден та його вчення про державу та суверенітет.
26. Державно-правові погляди епохи Нового часу.
27. Вчення Г. Гроція про державу та право.
28. Політико-правове вчення Т. Гоббса.
29. Вчення Дж. Локка про державу та право.
30. Політичні та правові вчення європейського Просвітництва.
31. Політико-правове вчення Ш.-А. Монтеск'є.
32. Політико-правове вчення Ж.-Ж. Руссо.
33. Політичні погляди Вольтера.
34. Державно-правові концепції представників італійського Просвітництва (Дж. Віко, Ч. Беккарія).
35. Політичні та правові вчення США в XVIII–XIX ст. (Пейн, Джефферсон, Гамільтон, Адамс).
36. Політичне та правове вчення І. Канта.
37. Вчення Г.-В. Гегеля про державу та право.
38. Історична школа права, основні теоретичні положення.
39. Лібералізм, основні теоретичні положення.
40. Політичні погляди О. Конта.
41. Політико-правове вчення марксизму.
42. Основні положення праці Ф. Енгельса "Походження сім'ї, приватної власності та держави".
43. Основні положення Н. Макіавеллі "Государ".
44. Європейська політико-правова думка другої половини XIX ст.
45. Р. Ієрінг про державу та право.
46. Єлінек і його вчення про державу та право.
47. Теорія держави Л. Гумпловича.

48. Вчення про право Р. Штаммлера.
49. Вчення Дж. Остіна про право.
50. Політичні погляди Г. Спенсера.
51. Політико-правове вчення Ф. Ніцше. Основні положення його роботи "Антихристиянин".
52. Аналітична юриспруденція.
53. Теорія "чистого" права.
54. Соціологічна юриспруденція.
55. Психологічна теорія права.
56. Відроджене природне право.
57. Екзистенціальна філософія права.
58. Онтологічна концепція права. Неопозитивістська концепція права.
59. Політико-правова думка в Україні другої пол. XIX–XX ст.
60. Вчення про право Б. Кістяківського.
61. Комуністична доктрина, інтерпретація держави та права.
62. Погляди на державу та право епохи модернізму кін. XIX – першої пол. XX ст. (феноменологізм, екзистенціалізм, концепція "еліт").

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підручники, навчальні посібники

1. *Безродний Є.Ф., Ковальчук Г.К., Масний О.С.* Світова класична думка про державу і право: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 1999.
2. *Жоль К.К.* Философия и социология права. – К.: Юрінком Інтер, 2000.
3. История политических и правовых учений / Под ред. *В.С. Нерсесянца*. – М.: Норма, 2001.
4. История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение / Под ред. *В.С. Нерсесянца*. – М., 1983.
5. История политических и правовых учений: Хрестоматия // Сост. *Г.Г. Демиденко*. – Х.: Выща. шк., 1999.
6. История политических и правовых учений. XVII–XVIII в. / Под ред. *В.С. Нерсесянца*. – М., 1989.
7. *Кухта Б.* З історії української політичної думки: Текст лекцій. – К: Генеза, 1994.
8. *Мірошниченко М.І., Мірошниченко В.І.* Історія вчень про державу і право. – К.: Атака, 2001.
9. *Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л.* Історія політичної думки. – К.: Основи, 1997.
10. *Шульженко Ф.П.* Держава і право у суспільно-політичній думці України: основні етапи розвитку. – К.: Юрінком Інтер, 1995.

Додаткова література

11. *Алексеев А.А.* Философия права. – М.: Наука, 1998.
12. Американские просветители. Избранные произведения: В 2 т. – М.: Мысль, 1968.
13. Антология мировой философии: Сб. философских текстов. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1991.
14. *Аристотель* Никомахова етика. Политика // Сочинения: В 4 т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983.
15. *Баскин М.П.* Монтескье. – М.: Мысль, 1975.
16. *Бондарь С.В.* Философско-мировоззренческое содержание "Изборников 1073–1076 годов". – К.: Наук. думка, 1990.
17. *Боргош Ю.* Фома Аквинский. – М.: Мысль, 1975.
18. *Волгин В.* Очерки истории социалистических идей с древности до конца XVIII в. – М.: Мысль, 1975.
19. *Гегель Г.* Лекции по истории философии // Сочинения: В 14 т. – Т. 10. – М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1932.

20. Гегель Г.В. Философия права. – М.: Мысль, 1983.
21. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т. – М.: Мысль, 1965.
22. Горський В.С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі. – К.: Наук. думка, 1993.
23. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. – М.: Ладомир, 1994.
24. Забигаило В.К. Эволюция современного буржуазного государства и права. – К.: Наук. думка, 1991.
25. Исаев И. Политико-правовые утопии в России. Конец XIX – начало XX вв. – М.: Наука, 1991.
26. Історія філософії України: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993.
27. Кампанелла Т. Місто Сонця. – К.: Вища шк., 1988.
28. Кант И. Метафизика нравов в двух частях // Сочинения: В 6 т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1965.
29. Каррі Д.П. Конституція Сполучених Штатів Америки: Посіб. – К.: Наук. думка, 1993.
30. Клечевня А.С. Социально-политические идеи в творчестве Кирилла Туровского // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья: Сб. науч. трудов. – К., 1988. – С. 185–194.
31. Копиленко О. "Українська ідея" Грушевського. Історія і сучасність. – К.: Вища шк., 1991.
32. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – М.: Госполитиздат. – Т. 33, 39.
33. Макиавелли Н. Государь. – М.: Планета, 1990.
34. Марченко М.Н. Политическая теория и политическая практика в развитых капиталистических странах. – М.: Изд-во МГУ, 1992.
35. Материалисты Древней Греции. – М.: Наука, 1955.
36. Мор Т. Утопія. – К.: Наук. думка, 1988.
37. Нерсисянц В.С. Гегелевская философия права: история и современность. – М.: Наука, 1974.
38. Нерсисянц В.С. Гегель. – М.: Юридическая лит., 1979.
39. Нерсисянц В.С. Платон. – М.: Юридическая лит., 1984.
40. Нерсисянц В.С. Право и закон: из истории правовых учений. – М.: Наука, 1983.
41. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. – К.: Вища шк., 1996.
42. Платон Государство. Закон // Сочинения: В 3 т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1971.

43. *Реев Н.Н.* Политические взгляды американских федералистов // Из истории политических учений. – М., 1976. – С. 143–160.
44. *Семенов В.Г., Шаповал В.Н., Шульженко Ф.Ф.* К вопросу о философских основаниях права. – К.: Наук. думка, 1995.
45. *Семенов В.Г., Шульженко Ф.П.* Формування ідеї громадянського суспільства та правової держави в західноєвропейській філософії XVII–XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1995.
46. *Сиволоп И.И.* Социальные идеи Вольтера. – М.: Наука, 1978.
47. *Скакун О.Ф.* Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917). – Х.: Вища шк., 1987.
48. *Слюсаренко А., Томенко М.* Історія української конституції. – К.: Наук. думка, 1993.
49. *Соловьев В.С.* Сочинения: В 2 т. – М.: Мысль, 1990.
50. *Спиноза Б.* Политический трактат // Избранные произведения: В 2 т. – Т. 2. – М.: Политиздат, 1957.
51. *Туманов В.А.* Буржуазная правовая идеология. К критике учений о праве. – М.: Наука, 1971.
52. Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали. Сучасність: У 2 т. – К.: Вища шк., 1983.
53. Фрагменты ранних греческих философов. – М.: Наука, 1989.
54. Хрестоматия по истории Древнего Рима. – М.: Высш. шк., 1987.
55. *Цицерон* Диалоги: О государстве. О законах. – М.: Наука, 1966.
56. Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народа: Сб. науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1987.
57. *Четвернин В.* Современные концепции естественного права. – М.: Наука, 1988.
58. Чистое учение о праве Ганса Кельзена: XIII конгресс международной ассоциации правовой и социальной философии. – М.: Высш. шк., 1987.
59. *Энгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства // *К. Маркс, Ф. Энгельс.* Сочинения. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 21.
60. *Юм Д.* Трактат о человеческой природе // Сочинения: В 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1966.

ЗМІСТ

Загальні положення	3
1. Анотація дисципліни	9
2. Тематичний план	11
3. Програма навчальної дисципліни	12
4. Методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять і написання рефератів	17
5. Тематика і зміст семінарських занять	19
6. Контрольні завдання для перевірки знань	36
7. Питання для самостійної перевірки знань та навичок сту- дентів	41
8. Список рекомендованої літератури	45

Навчальне видання

ФЕДОРЕНКО Тетяна Миколаївна

ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

Методичні вказівки

(українською мовою)

Редактор *О.В. Нестеровська*
Комп'ютерна правка та верстка *О.М. Черевата*
Коректор *Н.О. Шайкіна*

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1150 від 12.12.2002 р.

Підписано до друку 20.03.06. Папір офсетний. Формат 60×84/16.
Друк офсетний. Гарнітура "Таймс". Ум. друк. арк. 2,8. Обл.-вид. арк. 3,0.
Тираж 100 прим. Вид. № 43. Зам. № 62. Ціна договірна.

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування,
54002, м. Миколаїв, вул. Скороходова, 5